

ЮРИДИЧНИЙ ОБОВ'ЯЗОК ПОВНОЛІТНІХ ДІТЕЙ ПІКЛУВАТИСЯ ПРО СВОЇХ НЕПРАЦЕЗДАТНИХ БАТЬКІВ ТА МЕХАНІЗМ ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ ЯК ПРЕДМЕТ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

LEGAL OBLIGATION OF ADULT CHILDREN TO TAKE CARE OF THEIR DISABLED PARENTS AND THE MECHANISM OF ITS IMPLEMENTATION AS A SUBJECT OF SCIENTIFIC RESEARCH

Малишко С.І., аспірант кафедри теорії та історії держави і права
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

У статті висвітлено наявний стан доктринальної розробки питань, пов'язаних із зобов'язанням повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків. Констатовано, що у питанні висвітлення аліментних зобов'язань науковці-правники переважно фокусували свою увагу на особливостях виконання обов'язку батьків утримувати дітей до їхнього повноліття, тоді як взаємному конституційному обов'язку повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків не приділено належної наукової уваги. У науковій площині донині залишається невирішеною низка теоретичних і практичних проблем, передусім пов'язаних із механізмом реалізації юридичного обов'язку повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків, що зумовлює потребу у визначенні сучасного стану його дослідження у вітчизняній правовій доктрині.

Виокремлено чотири групи науковців, які здійснювали наукові пошуки у цій царині: а) правники, які у своїх працях висвітлювали питання юридичного обов'язку як самостійного явища правової дійсності, юридичних обов'язків як елементу правового статусу людини і громадянина, юридичних обов'язків як елементу правовідносин; б) науковці, у доробках яких висвітлювалась юридична природа конституційних обов'язків кожної людини; в) дослідники, роботи яких присвячені обов'язку повнолітніх дітей утримувати своїх непрацездатних батьків; г) автори, у працях яких з'ясувались особливості механізму реалізації юридичних обов'язків та юридичні гарантії як складник цього механізму. Зроблено висновок, що питання, присвячені поняттю і змісту юридичного обов'язку повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків, формі та видам його виконання, а також механізму реалізації зазначеного обов'язку, залишаються малодослідженими і потребують окремого комплексного наукового осмислення.

Ключові слова: юридичний обов'язок, правовий статус, конституційні обов'язки, обов'язок повнолітніх дітей, утримання непрацездатних батьків, піклування про непрацездатних батьків, аліментне зобов'язання, механізм реалізації обов'язку, юридичні гарантії.

In this article identifies the current level of doctrinal development of issues related to the obligation of adult children to care for their disabled parents.

It is established that the methodological basis for the study of the legal obligation to care for their disabled parents, above all, are the initial and scientific sources in which scholars have covered the question of the nature of the legal obligation. Traditionally, this issue is paid attention to in textbooks and manuals on the theory of state and law, however, about the legal nature of this phenomenon, there are still scientific discussions. It is argued that the gradation of constitutional responsibilities into basic and non-basic is debatable.

There are four groups of scholars who have conducted research in this area: a) lawyers, who in their work touched on issues of legal obligation as an independent phenomenon of legal reality, legal obligations as an element of the legal status of man and citizen, legal obligations as element of legal relations; b) authors, whose doctrinal achievements highlighted the legal nature of the constitutional responsibilities of each person; c) researchers whose work was directly devoted to the obligation of adult children to support their disabled parents; d) authors, in whose works the peculiarities of the mechanism of realization of legal obligations and legal guarantees as a component of this mechanism were clarified.

It is concluded that issues related to the concept and content of the legal obligation of adult children to care for their disabled parents, the form and type of its implementation, as well as the mechanism of implementation of this obligation remain unexplored and require separate scientific consideration.

Key words: legal obligation, legal status, constitutional obligations, obligation of adult children, maintenance of disabled parents, care for disabled parents, alimony obligations, mechanism for implementing the obligation, legal guarantees.

Постановка проблеми. Неабияку роль під час здійснення наукового пошуку відіграють принципи всебічності та повноти, які за необхідністю вимагають з'ясування стану розробленості обраної теми, визначення її малодосліджених або загалом не досліджених аспектів, виокремлення доктринальних положень, які становлять основу нового наукового дослідження, що у підсумку дозволить окреслити стратегію майбутнього дослідження.

Слід констатувати, що у питанні висвітлення аліментних зобов'язань науковці-правники переважно фокусували свою увагу на особливостях виконання обов'язку батьків утримувати дітей до їхнього повноліття, тоді як взаємному конституційному обов'язку повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків не приділено належної наукової уваги. Щодо цього варто зауважити, що у ч.2 ст. 51 Конституції України закріплено двоєдиний (єдиний із огляду на техніко-юридичні особливості формулювання і дуальний із погляду на свій зміст) юридичний обов'язок батьків і повнолітніх дітей. Обрана суб'єктом законотворчості юридична конструкція побудови нормативного матеріалу зумовлена як потребами суспільного розвитку, так і логікою самого життя, адже спочатку батьки мають забезпечити гідні умови для біологічного існування і розвитку дитини, а вже потім, із

досягненням дітьми повноліття, здобуттям ними освітнього рівня і початком власної трудової діяльності вони отримують моральне та юридичне право на піклування про них із боку дітей.

Зважаючи на зазначене вище, висвітлення наявного стану доктринального розроблення питань, пов'язаних із зобов'язанням повнолітніх дітей по відношенню до своїх непрацездатних батьків, є актуальним та нагальним для сучасної правової науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні питання про належне виконання обов'язку повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків досліджували у своїх наукових доробках такі науковці, як Г. В. Богданова, О. В. Білоскурська, Ю. С. Завгородня, О. П. Карманюк, Є. Ю. Костюченко, А. М. Колодій, В. А. Кройтор, О. І. Лук'ячук, А. Ю. Олійник, Ю. А. Рус-тамова, О. В. Розгон, Л. В. Сапейко, С. Р. Тагієв, І. Р. Юрчак та інші. Однак у науковій площині донині залишається невирішеною низка теоретичних і практичних проблем, передусім пов'язаних із механізмом реалізації юридичного обов'язку повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків, що зумовлює потребу у визначенні сучасного стану його дослідження у вітчизняній правовій доктрині.

Формулювання цілей. Метою цієї роботи є здійснення аналізу і характеристики наукових праць, присвячених юридичному обов'язку повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків і механізму його реалізації, а також визначення напрямків подальших загальнотеоретичних наукових досліджень у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на обраний предмет наукового пошуку, ми вважаємо, що методологічною основою дослідження передусім є ті навчальні та наукові джерела, в яких науковцями висвітлювалися питання про сутність юридичного обов'язку. Традиційно останньому приділяється увага у підручниках і посібниках із теорії держави і права, щоправда, із приводу правової природи зазначеного феномену донині точаться наукові дискусії.

На думку М. І. Матузова та А. В. Малька, під юридичним обов'язком слід розуміти вид і міру державно доцільної, розумної, корисної, об'єктивно зумовленої поведінки, покликаної вносити порядок і спокій у суспільне життя. Він є законною перепорою на шляху до хаосу, свавілля, неорганізованості, всього деструктивного і такого, що заважає нормальному розвитку суспільства. Обов'язок, стверджують науковці, тісно пов'язаний із суб'єктивним правом; це парні, взаємозалежні поняття. Обов'язок – спосіб забезпечення прав, умова їх реальності та ефективності [1, с. 96].

Подібну позицію щодо розуміння дефініції поняття «юридичний обов'язок» висловлює Ю. В. Барзилова, яка досліджувала юридичні обов'язки як елемент правового статусу особи. Сутність юридичного обов'язку, наголошує дослідниця, полягає у державно-правовій необхідності. Саме правова необхідність показує соціальне призначення юридичного обов'язку, тобто те, заради чого існує цей інститут. А зміст обов'язків включає всі ті елементи, які входять до структури обов'язків [2, с. 19].

Права та обов'язки як парні юридичні категорії більш ґрунтовно досліджувались у науковій праці О. О. Рудакова. Науковцем здійснено загальну характеристику прав та обов'язків як юридичних категорій, висвітлено обов'язки в об'єктивному і суб'єктивному сенсах, з'ясовано їхній зміст і значення [3].

Суб'єктивний юридичний обов'язок, зауважує О. Ф. Скакун, – це вид і міра належної (або необхідної) поведінки суб'єкта права, встановлені юридичними нормами задля задоволення інтересів правомочної особи, які забезпечуються державою. Структура суб'єктивного юридичного обов'язку є зворотним боком суб'єктивного юридичного права і складається із трьох елементів: 1) необхідності зобов'язаного суб'єкта здійснювати певні дії (активні обов'язки) або утримуватися від них (пасивні обов'язки); 2) необхідності зобов'язаного суб'єкта реагувати на законні вимоги правомочної сторони; 3) необхідності нести юридичну відповідальність у разі відмови від виконання юридичних обов'язків або несумлінного їх виконання, якщо це суперечить вимогам правової норми [1, с. 352, 354].

Деяко інший підхід до структури юридичного обов'язку підтримує О. П. Карманюк, яким наголошується, що елементами юридичного обов'язку є суб'єкт, об'єкт обов'язку і форми його реалізації. Суб'єктом обов'язків є його потенційний носій. Об'єктом обов'язків є Конституція і чинне законодавство держави, які закріплюють права, свободи, честь, гідність особи, тобто це прийняті у державі і суспільстві норми, правила поведінки людей, яких повинен дотримуватися кожен громадянин. Здійснення суб'єктом юридичних обов'язків відбувається внаслідок правомірної поведінки. Це може бути виконання юридичного обов'язку (активна поведінка). Іншим видом є утримання від здійснення протиправних дій (пасивна поведінка) [5, с. 63].

Комплексно дослідивши сутність і проблеми реалізації юридичного обов'язку, Р. Р. Карімова дійшла висновку про те, що юридичний обов'язок слід інтерпретувати як виникаючу з інтересу, еквівалентну правам і свободам, належну дію або бездіяльність (як потенційну, так

і реальну), засновану на державній необхідності, яка реалізується добровільно або силою державного примусу на основі особистої (внутрішньої) та юридичної відповідальності. Науковцем встановлено функції юридичних обов'язків, розглянуто природно-правову сутність юридичних обов'язків, визначено концепцію юридичних обов'язків у межах позитивного права, розглянуто принципи юридичного обов'язку, а також його структура, елементами якої визначено інтерес, корелятивність прав, свобода та обов'язків, повинність і відповідальність [6, с. 96].

Аналіз зазначеного вище дозволяє стверджувати, що підхід правників як до визначення поняття «юридичний обов'язок», так і до його структури допоки не став ustalеним, унаслідок чого тривають подальші наукові пошуки з цих питань. Підтвердженням зазначеному є результати досліджень інших науковців. Наприклад, обов'язок як правову категорію комплексно і всебічно досліджено І.В. Коршуною. Дослідницею з'ясовано передумови виникнення обов'язків; розкрито характер взаємозв'язку обов'язків із правами; надано характеристику моральних, релігійних, політичних, корпоративних обов'язків; проаналізовано співвідношення «обов'язків» із такими категоріями, як «борг» і «відповідальність»; розкрито поняття, зміст, структуру юридичних обов'язків; здійснено класифікацію юридичних обов'язків; досліджено самостійне правове значення обов'язків; визначено місце юридичних обов'язків у правовому статусі особи, органу державної влади та посадової особи [7].

Поняття, структура і функції юридичного обов'язку у механізмі правового регулювання комплексно досліджувалися Є. М. Хохловою. З-поміж іншого дослідницею доводиться, що юридичні обов'язки у механізмі правового регулювання і у правовій системі суспільства виконують не менш важливі, ніж суб'єктивне право, функції. Вони виступають як міра належної поведінки; елемент демократії; ланка у механізмі правового регулювання; один зі складників юридичного статусу особистості; засіб формування моральної і правової свідомості громадян; чинник зміцнення законності і правопорядку, дисципліни та організованості; гарантія здійснення прав [8].

Аналіз інституту юридичних обов'язків людини і громадянина, зокрема моделей їхнього правового забезпечення і реалізації, здійснено в роботі О. П. Черновол. Правником з'ясовано теоретико-правові аспекти визначення поняття «юридичні обов'язки людини і громадянина», сутність і зміст моделі правового забезпечення та реалізації обов'язків людини і громадянина, зокрема запропоновано критерії їхньої класифікації. Дослідником проаналізовано зарубіжний досвід побудови моделі правового забезпечення та реалізації юридичних обов'язків людини і громадянина на прикладі країн, приналежних до романо-германської та англосаксонської правових сімей [9].

Здійснивши теоретико-правовий аналіз проблеми аксіологічно-нормативної детермінації обов'язків особи, І. Р. Юрчаком запропоновано авторське визначення поняття «обов'язки особи» через описання єдності у їхньому змісті правових і моральних компонентів із орієнтацією на міжнародно-правові стандарти щодо прав людини. Науковцем зазначено, що обмежена кількість обов'язків є свідченням та ознакою правової держави; ним зроблено висновок про необхідність формування (становлення) правового інституту основних обов'язків як головного у складі генерального інституту основ правового статусу людини і громадянина [10].

Ураховуючи той факт, що піклування про своїх непрацездатних батьків є одним із конституційних обов'язків кожної людини, до окремої групи наукових джерел із теми дослідження слід віднести ті, які присвячені з'ясуванню юридичної природи останніх.

Як зазначає із цього приводу Л. О. Гаманюк, основні конституційні обов'язки людини і громадянина – це закріплені у Конституції України вимоги, які пред'являються кожній людині та громадянинові, аби він діяв певним, чітко визначеним конституційною нормою чином (або утриму-

вався від учинення відповідних дій) задля забезпечення інтересів суспільства, держави, інших людей і громадян; недотримання ж цих вимог тягне за собою юридичну відповідальність [11, с. 251]. Щоправда, варто зауважити, що правник не відносить конституційний обов'язок повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків до основних. Ми переконані, що градація конституційних обов'язків на основні та неосновні є дискусійною.

Досліджуючи конституційні обов'язки дітей, М. Маніна дійшла висновку про те, що юридичним обов'язком є встановлена законодавством і забезпечена державною владою міра необхідної поведінки зобов'язаного суб'єкта, що здійснюється як у формі добровільного, так і примусового виконання, а також дотримання приписів правових норм [12, с. 41].

В аспекті дослідження конституційного обов'язку додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей О. В. Білоскурською зауважено, що за своєю суттю конституційний обов'язок є необхідністю певної поведінки людини і громадянина перед Конституцією та законами України; за змістом – це необхідність передбаченої Конституцією і законами поведінки людини і громадянина в Україні в інтересах суспільства, держави та інших осіб щодо створення і захисту суспільних і власних благ; за формою – це вид юридичних обов'язків, який є необхідністю поведінки людини і громадянина в межах і порядку, передбачених Конституцією і законами України [13, с. 7].

Осмилення вищезазначеної позиції правника щодо загального розуміння категорії «конституційні обов'язки людини і громадянина» дозволяє виокремити низку положень, які потребують додаткового аргументування, зокрема такі: а) чи дійсно конституційний обов'язок є необхідною поведінкою суб'єкта саме перед Конституцією чи законами України як різновидами нормативно-правових актів, а не перед суспільством і державою; б) в інтересах яких інших осіб, окрім держави і суспільства, виконуються конституційні обов'язки; в) яких саме власних благ набуває і чи взагалі набуває суб'єкт під час виконання кожного із наявних конституційних обов'язків. Ми переконані, що ці та інші питання мають стати предметом подальших наукових пошуків.

Як наголошує Л. І. Летнянчин, конституційні обов'язки людини і громадянина – це різновид юридичних обов'язків; визнана і встановлена (забезпечена) державою в інтересах усіх членів суспільства і кожної особи, зокрема заснована на нормах Міжнародної хартії прав людини і загальнолюдської (християнської) моралі та закріплена у Конституції України необхідність, яка приписує кожному індивіду певні вид і міру відповідної поведінки. Правником наголошено, що за юридичною природою основні обов'язки у переважній більшості є морально-етичними, релігійними принципами, вимогами суспільства до людини спрямовувати свою поведінку у русло суспільно необхідних потреб [14, с. 31].

Ми вважаємо, що саме останній із вищезазначених підходів до розуміння сутності конституційних обов'язків є найбільш прийнятним в аспекті дослідження юридичного обов'язку повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків, що передусім зумовлено морально-правовою сутністю останнього.

До третьої групи джерел ми вважаємо за необхідне віднести ті наукові праці у галузі права, в яких науковці розглядали питання про сутність та особливості обов'язку повнолітніх дітей утримувати своїх непрацездатних батьків.

Найбільш ґрунтовною науковою працею серед небагатьох інших є дисертаційне дослідження О. І. Лук'ячук, де визначено поняття «обов'язок дітей утримувати батьків», а також встановлено юридичний склад, на підставі якого виникає обов'язок дітей утримувати батьків; аргументовано, за яких обставин батьки вважатимуться такими, що потребують матеріальної допомоги; досліджено підстави для добровільного виконання обов'язку дітей утримувати батьків і примусового стягнення аліментів на утримання

батьків, додаткових витрат на їхній догляд і лікування, а також стягнення за рішенням суду коштів на покриття витрат, пов'язаних із наданням піклування батькам [15].

Аналіз законів про утримання повнолітніми дітьми своїх малозабезпечених батьків у США та в Україні здійснено К. С. Пірсон. У статті дослідниці доведено, що, незважаючи на різницю у сучасній політиці примусового стягнення платежів, користь законів про допомогу батькам дітьми в обох країнах може часто бути більш теоретичною, ніж практичною, причому добровільна допомога дітей продовжує бути найважливішою альтернативою державній допомозі людям старшого віку, що перебувають у скрутному матеріальному становищі як у США, так і в Україні [16].

Загальну характеристику обов'язку дітей утримувати батьків у взаємозв'язку з обов'язком батьків утримувати дітей здійснено у доробку Г. В. Богданової [17]. Повнолітні діти як суб'єкти аліментних правовідносин є одним із питань, розглянутих у дисертації, підготовленої Л. В. Афанасьєвою. Заразом у роботі визначено та обґрунтовано поняття «сімейне правовідношення», «аліментне зобов'язання»; комплексно розглянуто аліментні зобов'язання подружжя, батьків і дітей, інших родичів, свояків, фактичних вихователів (вихованців) [18].

Актуальні проблеми правового регулювання аліментних обов'язків батьків і дітей висвітлюються у науковому виданні Л. В. Сапейко та В. А. Кройтор. На основі аналізу норм сімейного законодавства, наукових досліджень у галузі аліментних зобов'язань різних часів, судової практики аліментами пропонуються шляхи вирішення низки спірних питань, що виникають у науці сімейного права і практиці застосування окремих правових норм [19].

Особливості укладення і значення договору про сплату аліментів непрацездатним батькам, а також примусове стягнення аліментів на користь непрацездатних і нужденних батьків досліджено у наукових працях О. В. Розгон [20; 21]. У свою чергу, процедуру нотаріального посвідчення аліментних договорів висвітлено у дисертаційному дослідженні Т. С. Андрущенко [22].

Окрему групу становлять наукові роботи, в яких правниками з'ясовувались особливості механізму реалізації юридичних (конституційних) обов'язків та юридичні гарантії як складник цього механізму.

Дослідженню особливостей правового закріплення механізму забезпечення та реалізації основних обов'язків людини і громадянина в Україні, зокрема аналізу наявної правової основи, присвячена робота О. П. Чорновол. Науковцем здійснено спробу визначити основні підходи законодавця до побудови механізму забезпечення і реалізації кожного з основних обов'язків людини і громадянина, закріплених у положеннях Конституції України. Дослідницею виявлено основні недоліки правового закріплення механізму забезпечення та реалізації основних обов'язків людини і громадянина в Україні [23].

Механізм забезпечення виконання конституційного обов'язку додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей був предметом наукового дослідження О. В. Білоскурської. На переконання дослідниці, вказаний механізм – це сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих, передбачених Конституцією і законами України організаційних, нормативно-правових та інших засобів матеріального, процесуального, примусового, стимулюючого характеру із забезпечення його виконання людиною і громадянином в Україні [13, с. 16].

Досліджуючи механізм реалізації конституційного обов'язку батьків піклуватися про дитину до її повноліття, Ю. С. Завгородня дійшла висновку, що його основними елементами є: а) принципи; б) правові норми; в) суб'єкти виконання обов'язку; г) правовідносини; д) юридичні факти; е) форми та методи здійснення обов'язку; ж) гарантії [24, с. 66]. Ми вважаємо, що саме вказаний підхід є найбільш прийнятним та може братися за основу для здійснення характеристики структури механізму реалізації

обов'язку повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків.

Дещо інший підхід до елементної побудови механізму, щоправда, в аспекті реалізації екологічних обов'язків запропоновано О. О. Шинкарьовим. На думку дослідника, правовий механізм здійснення екологічних обов'язків має полягати у такому: а) у можливості виконати екологічний обов'язок, чітко визначений у законодавстві; б) у встановленні екологічно-правового статусу громадян як носіїв екологічних обов'язків і специфіки їхньої правосуб'єктності; в) у закріпленні фактичного складу екологічного правовідношення із чіткою фіксацією умов настання екологічних обов'язків громадян; г) у заповненні прогалин в екологічному законодавстві, що регулюють зазначені обов'язки; д) у тлумаченні норм права, що встановлюють екологічні обов'язки; е) у створенні механізму застосування загальних і спеціальних гарантій здійснення екологічних обов'язків [25, с. 168].

Механізм реалізації екологічних обов'язків фізичними особами і гарантії реалізації обов'язків фізичних осіб у галузі охорони довкілля висвітлено в роботі С. Р. Тагієва. Водночас науковцем сформульовано визначення правових гарантій забезпечення реалізації обов'язків фізичних осіб у галузі охорони довкілля як правових умов і засобів забезпечення реалізації обов'язків фізичних осіб та запропоновано їхню класифікацію. З урахуванням практичної спрямованості та інших ознак цих гарантій виділено ідеологічні, організаційні, економічні та контрольні гарантії [26].

Зважаючи на віднесення юридичної відповідальності до різновиду правових гарантій, важливими є також праці науковців, присвячені їй.

Комплексне кримінологічне дослідження питань ухилення від сплати аліментів на утримання дітей і коштів на утримання непрацездатних батьків проведено О. О. Сокол. Зокрема, дослідницею здійснено кримінологічну характеристику злочину, передбаченого ст. 165 КК України, як соціально-правовому явищу, досліджено історичний досвід протидії ухиленню від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків. На підставі кількісних та якісних показників охарактеризовано сучасний стан, тенденції і ймовірний рівень латентності цього злочину [27].

Висновок. Зважаючи на багатоаспектність і складність обраного предмету дослідження, ми вважаємо за доцільне виокремити чотири групи науковців, які здійснювали наукові пошуки у цій сфері: 1) правники, які у своїх працях розглядали питання про юридичний обов'язок як про самостійне явище правової дійсності, юридичні обов'язки як елемент правового статусу людини і громадянина (зокрема конституційного), юридичні обов'язки як елемент правовідносин; 2) науковці, у доктринальних доробках яких висвітлено юридичну природу конституційних обов'язків кожної людини; 3) дослідники, роботи яких присвячені обов'язку повнолітніх дітей утримувати своїх непрацездатних батьків; 4) автори, у працях яких з'ясовано особливості механізму реалізації юридичних обов'язків та юридичні гарантії як складник цього механізму.

Водночас питання, присвячені поняттю і змісту юридичного обов'язку повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків, формі та видам його виконання, а також механізму реалізації зазначеного обов'язку залишаються малодослідженими і потребують окремого комплексного наукового осмислення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Теория государства и права: ученик. Под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. Москва : Юристъ, 2004. 245 с.
2. Барзилова Ю. В. Юридические обязанности как элемент правового статуса личности: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Саратов, 2006. 27 с.
3. Рудаков А. А. Права и обязанности как парные юридические категории (вопросы теории): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Красноярск, 2006. 30 с.
4. Скакун О. Ф. Теория держави і права: підручник. Пер. з рос. Харків : Консум, 2001. 656 с.
5. Карманюк О. П. Реалізація юридичних обов'язків та їхній вплив на правовий порядок. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 62-65.
6. Каримова Р. Р. Юридические обязанности: сущность и проблемы реализации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Екатеринбург, 2008. 22 с.
7. Коршунова И. В. Обязанность как правовая категория: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Москва, 2004. 27 с.
8. Хохлова Е. М. Субъективное право и юридическая обязанность в механизме правового регулирования: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Саратов, 2008. 26 с.
9. Черновол О. П. Юридичні обов'язки людини і громадянина: теоретичні моделі правового забезпечення та реалізації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2019. 20 с.
10. Юрчак І. Р. Обов'язки особи: теоретико-правовий вимір: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2017. 20 с.
11. Гаманюк Л. О. Юридичний та конституційний обов'язок в українському праві. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 67. С. 248-254.
12. Маніна М. До питання про конституційні обов'язки дітей. *Право України*. 2007. № 11. С. 40-43.
13. Білоскурська О. В. Конституційний обов'язок додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2008. 20 с.
14. Летнянчин Л. І. Конституційні обов'язки людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики: монографія. Харків : СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2006. 267 с.
15. Лук'ячук О. І. Обов'язок дітей утримувати батьків за сімейним законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2019. 20 с.
16. Пірсон К. С. Закони про утримання повнолітніми дітьми своїх малозабезпечених батьків: порівняльний аналіз США та України. *Право США*. 2012. № 1-2. С. 253-276.
17. Богданова Г. В. Проблемы правового регулирования личных и имущественных отношений между родителями и детьми: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Саратов, 1999. 181 с.
18. Афанасьєва Л. В. Алiменти правовiдносини в Україні: монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2006. 224 с.
19. Салейко Л. В., Кройтор В. А. Алiменти дітям та батькам : монографія. Харків : Еспада, 2008. 160 с.
20. Розгон О. В. Договір про сплату аліментів непрацездатним батькам. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2010. № 6 (54). С. 41-52.
21. Розгон О. В. Примусове стягнення аліментів на користь непрацездатних та нужденних батьків. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2010. № 5 (53). С. 84-93.
22. Андрущенко Т. С. Процедура нотаріального посвідчення аліментних договорів: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 215 с.
23. Черновол О. П. Механізм забезпечення та реалізації основних обов'язків людини і громадянина: окремі аспекти. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 1. С. 57-60.
24. Завгородня Ю. С. Механізм реалізації юридичного обов'язку батьків піклуватися про своїх дітей до їх повноліття: поняття та елементи. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2017. № 10. С. 61-67.
25. Шинкарьов О. О. Особливості правового механізму реалізації екологічних обов'язків громадян в Україні (теоретичний аспект). *Проблеми законності*. 2015. Вип. 129. С. 163-170.
26. Тагієв С. Р. Обов'язки фізичних осіб в галузі охорони довкілля: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2009. 18 с.
27. Сокол О. О. Кримінологічна характеристика та запобігання ухиленню від сплати аліментів на утримання дітей та коштів на утримання непрацездатних батьків. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя, 2017. 241 с.